

Ткачук Т.Л.

## ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

На сучасному етапі історичного розвитку простежується складне соціальне протиріччя: з одного боку, людина сьогодні, у вік високих технологій та комунікацій, має всі можливості досягти успіху в житті, а з іншого боку, вона знаходиться у морально-ідеологічному вакуумі, їй важко здійснити свій власний вибір цінностей, реалізувати свій морально-духовний потенціал. Особливо це стосується підростаючої особистості. Тому сьогодні провідною для психолого-педагогічної теорії та практики стає проблема становлення цінностей у сучасного молодого покоління.

У віковій психології саме підлітковий період розглядається як сенситивний для становлення моральних норм і цінностей особистості. Як вважає відомий німецький психолог Х. Ремшмідт, у підлітковому віці відбувається процес лібералізації ціннісних уявлень особистості, тобто звільнення від батьківських персоніфікованих зразків та цінностей в ході активного когнітивного розвитку [4]. Цей процес дуже часто супроводжується конфліктами підлітків з дорослими (батьками, вчителями, референтними особистостями), що може привести до деліквентної та девіантної поведінки. Уникнення зазначених вище соціально-психологічних негараздів повинно бути пов'язане з вивченням процесу лібералізації моральних уявлень підлітків.

На нашу думку, щоб бути досить компетентними у вирішенні цього складного питання, доцільно здійснити історичний екскурс досліджень, проведених ведучими психологами з аспекту становлення моральних суджень підростаючої особистості. Як доведено науковою практикою, все нове, сучасне завжди будується на фундаменті класичного, історичного.

Одними з перших робіт, які були присвячені вивченню моральних знань, понять і суджень дітей, були теоретичні розробки швейцарського вченого Ж. Піаже. На основі його досліджень було сформовано концептуальну базу для пізніших наукових пошуків. І хоча видатний вчений апробував свої теоретичні розробки лише у галузі дитячої психології, методологічна основа його уявлень про стадії розумового розвитку особистості застосувалася як відносно підлітків, так і дорослих. Однак послідовники Ж. Піаже (Л. Кольберг, К. Гіліган, Л. Обухова та ін.) не підтвердили у своїх наукових працях ряд його положень [1, 3].

Вивчаючи ставлення дітей до правил гри, Ж. Піаже визначив дві такі послідовні стадії морального зростання: етика примушення та етика співробітництва. На першій стадії (етики примушення) діти обмежені правилами гри, які їх стримують, оскільки ці правила уособлюють владу батьків, а тому є суворо обов'язковими. Крім того, правила символізують непорушний порядок речей і діти повинні їм беззаперечно підкорятися. На другій стадії (етики співробітництва), в результаті спілкування з

оточуючим світом, діти усвідомлюють, що правила не абсолютні – їх можна змінювати за загальною згодою. Виходить, виконання суспільних обов'язків, дотримання норм вже не розглядаються дітьми як зовнішні закони, що є абсолютними. Отже, здобуваючи у власний досвід такі моральні знання, діти рухаються від гетерономії (інакше кажучи – „управління ними з боку дорослих”) до автономії („самоврядування”).

Одне з найважливіших положень теорії Ж. Піаже полягає у тому, що зміни в моральних судженнях дитини пов'язані із зростанням її інтелектуальних знань та змінами у соціальному оточенні. Більше того, за теорією Ж. Піаже, протягом періоду дорослішання стадія етики співробітництва обов'язково витісняє стадію примушення.

Американський психолог Ф. Райс, проаналізувавши роботи Ж. Піаже, поставив під сумнів висновки вченого. У своїх спостереженнях він відмітив той факт, що нерідко підлітки та навіть і дорослі підкоряються законам і правилам не за власним переконанням, а лише з остраху покарання. Відповідно, порушаючи загальноприйняті норми, вони не жалкують про зроблене, а думають тільки про те, як не попастися. Іншими словами, такі люди так і не зробили крок від гетерономії до автономії, від моралі примушення до етики співробітництва [2].

Отже, як підкреслює Ф. Райс, було б недоцільно завжди категорично пов'язувати вікові показники зі стадіями морального розвитку. Дитина, підліток, дорослий – людина будь-якого віку – може знаходитися на будь-якій стадії морального становлення. Певно, що в цьому одна з причин того, що висновки Ж. Піаже поширювалися не тільки на дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, але й на підлітків.

Все ж прихильники теорії Ж. Піаже, у тому числі і Л. Кольберг, підтримували окремі положення його теорії, але при цьому уникали „закріплення” певних стадій розвитку за конкретними віковими групами.

Аналізуючи наукові позиції та дослідницьку діяльність Л. Кольберга, ми з'ясували, що вченого цікавив не моральний досвід підлітків, а хід їхніх думок у процесі формування моральних суджень. Дослідження Л. Кольберга охопили три вікові групи підлітків – 10, 13 та 16 років. Їм в інтерв'ю пропонувалося десять моральних дилем. Учасники опитування повинні були вибрати одне із двох запропонованих рішень проблеми і пояснити свій власний вибір. Від досліджуваних не чекали правильних відповідей, а лише аналізувався їх спосіб міркування. Вивчивши якісні результати власного дослідження, Л. Кольберг та його учениця К. Гіліган виділили три основних рівні морального розвитку, кожний з яких ще розпадається на два підрівні:

***Рівень 1:*** Доморальний

*Тип 1:* орієнтація на покарання та покірність (мотивація: уникнути покарання з боку інших людей)

*Тип 2:* наївний інструментальний гедонізм (мотивація: отримати заохочення з боку інших людей)

**Рівень 2:** етика відповідності загальноприйнятим нормам

*Тип 3:* етика позитивної людини, яка підтримує добрі стосунки з оточуючими та цінує їх схвалення (мотивація: уникнути несхвалення оточуючих)

*Тип 4:* етика підтримки влади (мотивація: підтримувати закон та суспільний лад, турбуватися про інтереси суспільства)

**Рівень 3:** етика самостійно вироблених моральних принципів

*Тип 5:* етика демократично прийнятих законів (мотивація: заволодіти повагою особистості або спільності)

*Тип 6:* етика індивідуальних принципів поведінки (мотивація: уникати самозасудження через помилки)

Таким чином, на рівні I – *доморальному* – діти чуттєві до проявів доброго та поганого з боку батьків, котрі є для них авторитетом. Фундамент цього рівня – заохочення та покарання. У цьому випадку діти інтерпретують дії як добрі або погані залежно від їхніх реальних наслідків. Одна група підкорюється правилам, щоб уникнути покарання (тип 1). Друга група виявляє слухняність, яка обумовлена прагненням отримати за добру поведінку заохочення або прихильність (тип 2). Отже, доморальний рівень мислення, за розумінням Л. Кольберга, характерний саме для молодших вікових груп (10 років).

Другий рівень – *етика відповідності загальноприйнятим норма*, в процесі якого формується бажання відповідати та підтримувати існуючий соціальний порядок, щоб не спричинити несхвалення або неприємні оточуючих (тип 3), а також, щоб проявляти турботу про інтереси суспільства (тип 4). Цього рівня моральної свідомості підлітки досягають у 13 років. Надалі моральне зростання стабілізується.

Рівень III – *етика самостійно вироблених моральних принципів*. Підлітки, які прагнуть досягти поваги оточуючих, належать до типу 5. На цьому етапі морального розвитку етичні погляди будуються на таких принципах, як права людини, людська гідність, рівність, взаємні домовленості та зобов'язання. Крім того, вчений виділяє групу людей, які підкоряються загальнолюдським правилам, щоб уникнути самоосудження (тип 6). Їх ставлення до моральних проблем визначається не егоцентризмом чи прагненням підтримувати існуючий соціальний порядок, а універсальними для всіх автономними принципами справедливості.

Отже, за позицією Л. Кольберга, на рівні самостійно вироблених моральних принципів знаходяться ті особистості, які усвідомили загальнолюдські принципи, причому визнали їх не під тиском, а тому, що ці універсальні етичні положення стали їх внутрішнім переконанням. Крім того, вчений вказував, що його концепція стадій морального розвитку припускає послідовність в їх проходженні, а саме: щоб досягнути вищого рівня, особистість повинна пройти всі попередні.

Автор визначених концептуальних положень підкреслює ще один суттєвий фактор: моральні установки тісно пов'язані з рівнем інтелектуального розвитку особистості (IQ). На думку Л. Кольберга, такий факт вказує на те, що моральність – це більше ніж добрі звички чи правильні емоційні спонукання. З роками у молодій особистості зростає активна участь у суспільному житті, вона набуває складнішого світогляду, який розкриває її сутність влади та соціальних стосунків. Підлітки починають виявляти вищі можливості до розв'язання моральних колізій. Набуття високого рівня моральної поведінки підлітків в процесі засвоєння нових знань суттєво буде залежати від того, який на них здійснюватиметься емоційний та соціальний вплив.

Концепція Л. Кольберга стала основою цілого ряду експериментальних досліджень. Послідовники вченого Г. Карло, Н. Ейсенберг, Г. Найт, які досліджували процеси становлення особистості, вважають, що вміння підлітків міркувати в етичних термінах почасти обумовлені їх інтелектуальним рівнем, особливо здатністю до абстрактного мислення. Як доводять ці вчені, рівень моральних суджень значною мірою належить від віку та інтелекту особистості. Підлітки, які володіють неординарним творчим мисленням, демонструють більшу зрілість моральних суджень, ніж їх однолітки.

Отже, як ми довели, процес становлення моральних норм і цінностей людини є досить складним психологічним явищем, зокрема сенситивною особливістю у становленні характерологічних рис особистості підліткового віку. На цьому етапі відбувається звільнення узагальнених уявлень підлітків від батьківських персоніфікованих зразків та цінностей в ході активного когнітивного розвитку. Найдетальніше цей процес може визначити поняття „лібералізація”, введений Х. Ремшмідтом. У вітчизняній психології це питання майже не розглядалося, тому воно потребує науково-теоретичного інтерпретування. Крім того, вважаємо необхідним проводити дослідницькі роботи у даному ракурсі з особистістю підліткового віку, щоб виявити закономірності та механізми цього процесу.

#### ***Використана література:***

1. Обухова Л. Ф. Концепция Ж. Пиаже: за и против. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 191 с.
2. Пиаже Ж., Инельдер Б. Генезис элементарных логических структур. – М.: Изд-во иностр. лит., 1963. – 488 с.
3. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. – СПб: Изд-во „Питер”, 2000. – С. 389-404.
4. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст. Проблемы становления личности / Пер. с нем. – М.: Мир, 1994. – С. 112-119.

#### ***Аннотація***

*В статтє рассматриваются вопросы развития моральных ценностей в детском и подростковом возрастах такими известными психологами как Ж. Пиаже, Л. Кольберг, Х. Ремшмидт и др.*